

Baxodir OMONOV,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti Ijtimoiy fanlar kafedrası mudiri, f.f.d, professor
E-mail: bakhodiron@gmail.com

F.f.d O.Tilovov taqrizi asosida

ETNIK NIZOLARNING MARKAZIY OSIYO DAVLATLARI GEOSIYOSIY MUNOSABATLARIGA TA'SIRI

Аннотация

Maqolada, etnik nizolarning Markaziy Osiyo davlatlari taraqqiyotidagi xavfi, mintaqada sobiq ittifoq davrida amalga oshirilgan millatchilik kayfiyatini shakllantirishning ijtimoiy-siyosiy omillar haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, Markaziy Osiyo mintaqasida etnik nizolarni bartaraf etishning geosiyosiy jihatlari ilmiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Etnik nizo, yer resurslari, suv resurslari, millatchilik, umumjahon taraqqiyoti, maslahat kengashi, milliy qadriyatlar, demokratik tamoyillar, g'oyaviy yaqinlashish, ilg'or ziyolilar, geosiyosiy nazariya.

ВЛИЯНИЕ ЭТНИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ НА ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В ГОСУДАРСТВАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация

В статье рассматривается опасность этнических конфликтов в развитии стран Центральной Азии, социально-политические факторы формирования националистических настроений, реализовавшихся в регионе в период бывшего союза. Также научно проанализированы геополитические аспекты устранения этнических конфликтов в Центральноазиатском регионе.

Ключевые слова: Этнический конфликт, земельные ресурсы, водные ресурсы, национализм, глобальное развитие, консультативный совет, национальные ценности, демократические принципы, идеологическая конвергенция, прогрессивная интеллигенция, геополитическая теория.

INFLUENCE OF ETHNIC CONFLICTS ON GEOPOLITICAL RELATIONS IN THE CENTRAL ASIA STATES

Annotation

The article examines the danger of ethnic conflicts in the development of the countries of Central Asia, the socio-political factors in the formation of nationalist sentiments that were realized in the region during the period of the former union. The geopolitical aspects of eliminating ethnic conflicts in the Central Asian region are also scientifically analyzed.

Key words: Ethnic conflict, land resources, water resources, nationalism, global development, advisory council, national values, democratic principles, ideological convergence, progressive intelligentsia, geopolitical theory.

Kirish. Markaziy Osiyo mamlakatlarining taraqqiyot yo'li o'zaro mintaqaviy hamkorlikni rivojlantirish asosida kechishi mustaqillikning ilk davrlaridan boshlab aniqlik kasb etgan edi. Sobiq ittifoq davridan meros bo'lib qolgan etnik nizolar Yangi ming yillikda ham o'z kuchini ko'rsatmoqda. Etnik nizolarning mavjudligi ijtimoiy taraqqiyotga juda keskin ta'sir etmoqda. Shunga ko'ra, ushbu mavzuni ilmiy-amaliy jihatlarni har tomonlama o'rganishni yanada kuchaytirish dolzarb ahamiyatga ega.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Etnik nizolarning ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy-madaniy jihatlari mamlakatimiz va xorijiy faylasuflar, siyosatshunolar, adabiyotshunolar va boshqa soha olimlari tomonidan o'rganilgan. Masalan, ijtimoiy-siёsiy nuqtai nazardan, S.Mamashakirov, Q.Nazarov, A.Choriyev, S.Choriyev, A.Erkayev, J.Yaxshilikov, O.G'aybullayev, A.Aymatov, O.Tilavov, S.Otamurodov, N.Qosimov, G.Ochilova, A.Muxtorov, B.Aliyev siyosiy va geosiyosiy tomonlari X.Odilqoriyev, D.Razzoqov, I.Ergashev, H.Azimov, M.Qirg'izboyev, B.Omonov, T.Jo'rayev va boshqa olimlarning ilmiy ishlarida tahlil qilingan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mavzuning mohiyatini yoritishda tarixiylik, analiz, sintez, umumlashtirish, taqqoslash kabi mantiqiy uslublardan foydalanilgan. Etnik nizolar haqidagi ta'limotlar qiyosiy tahlil qilingan, siyosiy fikrlar umumlashtirilib geosiyosiy xulosalar berilgan.

Tahlil va natijalar. Markaziy Osiyoda ham geosiyosiy ziddiyatlar mavjud bo'lib, biri milliy etnik nizolar bo'lib, mintaqada davlatlarining barchasi polietnik guruh tipidagi mamlakatlardir. Masalan, O'zbekistonda 130 dan, Qozog'istonda 130 dan, Tojikistonda 80 dan, Turkmanistonda 60 dan, Qirg'izistonda 100 dan ortiq millat va elatlar yashaydi. Sobiq Ittifoq tuzimidan qolgan o'ta xavfli nizolarni keltirib chiqaruvchi va bugungi kunda

ham keng ko'lamli ta'sir doirasiga ega bo'lgan etnik guruhlar va millatlar o'rtasida mintaqaviy xavfsizlik tushunchasini shakllantiruvchi omillardan biri ekanligi o'z isbotini topgan. Chor Rossiyasi ham undan keyin tashkil topgan Ittifoq siyosatida ham o'z e'tiqodiga, xalqiga sadoqatli bo'lgan shaxslarni millatchilikda ayblab qatog'on qilgan edi. Mintaqaning milliy xususiyatlarini yo'qotib, majburiy baynalmillalashtirish va ko'p millatli birlikni shakllantirishga intildi. Sun'iy ravishda xalqlar va millatlarni yaqinlashtirishga qaratilgan siyosat yashirin "millatchilik" g'oyalarini kuchayishiga zamin yaratdi. Stalin tomonidan amalga oshirilgan ko'chirish siyosatida ham mustamlaka respublikalarni doimiy boshqarishga qaratilgan raja mujassamlashgani sir emas. Aynan mayda millatlarni mahalliy xalq orasida shakllantirib ularga juda katta imkoniyatlar (yaxshi yashash joylari, normal ish o'rinlari, mahalliy aholini nazorat qilish va Markazga ma'lumot berishga undash va h.klar)ni berish orqali o'zaro tiyib turish jarayonlariga e'tibor qaratildi. Bu holat boshqaruvda yengillikni keltirsa-da, keyinchalik milliy etnik nizolar va mahalliylikni kuchaytirib yubordi. 1920-1930 yillardagi sanoatlashtirish, xalqlarni deportatsiya qilish va majburiy ko'chirish, urbanizatsiya jarayonlarining faollashuvi va boshqa omillar ta'sir ko'rsatdi. 1980 yillarning oxirlarida milliy etnik nizolar sobiq Ittifoqda shu jumladan Markaziy Osiyoda ham keng qamrovli tus oldi. Natijada 1989 yilda Farg'ona viloyatining Quvasoy, Marg'ilon va Qo'qon shaharlarida, Toshkent viloyatining Parkent va Bo'ka tumanlarida, Namangan viloyati, Qirg'izistonning O'sh, Tojikistonning tog'li Badaxshon viloyatlarida bir-biriga bog'liq bo'lgan etnik nizolarni keltirib chiqardi. Bularning hammasi mintaqaning mustaqil davlatlariga meros bo'lib qoldi.

Mustaqillikni ilk yillarida Tojikistonda etnik nizolar fuqarolik urushini keltirib chiqardi. Buning ta'siri butun Markaziy Osiyo mintaqasini keng qamrab ola boshladi. O'zbekiston, Qirg'iziston, Turkmaniston, Qozog'iston davlatlarida ham bu

jarayonlarning ziddiyatli tus olishi kuzatildi. Natijada mintaq davlatlari integratsion jarayonlarida muammoli vaziyatlarni keltirib chiqardi. Mintaqaning barcha davlatlarida ochiqcha qarama-qarshilik yuzaga kelmasada, etnik nizolar pishib yetilgan edi. 2010 yilda Qirg'izistonda ro'y bergan etnik nizolarni xavfli tus olishida ham mana shu ziddiyatlarning natijasi deb qarash mumkin.

Markaziy Osiyoda ro'y berishi mumkin bo'lgan etnik nizolar haqida siyosiy tahlilchilar guruhi fikrlarida – mintaq keng miqyosli ixtiloflardan holi hudud, lekin chegaraviy nizolar va etnik ziddiyatlar unga begona emasligini – bildiradilar. Jorj Vashington universitetida tadqiqot olib borayotgan Qirg'izistonlik Diana Mamatovaning xulosasiga ko'ra – ixtiloflar so'ngi yillarda odatiy xolga aylangan, 2010 – 2013 yillar orasida tojik-qirg'iz chegarasida 60 dan ortiq, qirg'iz-o'zbek chegarasida ularning soni 100 dan oshganligini ta'kidlaydi. Tadqiqotchi nizolarni keltirib chiqarayotgan omillarni: mintaqada chegaralarni aniq belgilanmaganligi bois xavfsizlik kuchaytirilganligi; suv va yer resurslari ustidan kurashning avj olishi; tobora avj olayotgan millatchilikni [2] – asosiy sabab qilib ko'rsatadi.

Bo'ronlarni o'rganish xalqaro guruhining Markaziy Osiyo dasturi rahbari Pol Kvin Jaj mintaqada etnik nizolar omili anchaligini, bunga sabab sifatida Qirg'izistonning O'sh viloyatidagi voqealarni misol tariqasida keltiradi. U O'zbekistonning Tojikiston, Tojikistonning Qirg'iziston, Afg'oniston hattoki Qozog'iston chegaralarida ham etnik nizolar chiqib turganligini ta'kidlaydi. Pol Kvin Jaj nizolarni avj olishini –mintaqada mavjud muammolarni to'g'ri va real hal qila oladigan liderlar o'rtasidagi o'zaro kelishmovchilik [2] - natijasi sifatida qaraydi. Xalqaro masalalar bo'yicha mustaqil tahlilchi Rashid G'ani Abdullo Markaziy Osiyoda nizolar etnik ozchilikni tashkil qiladigan millat vakillari manfaatlarining inobodga olinmasligini sabab sifatida ko'rsatadi. U – bunday davlatlarda yashayotgan milliy ozchilik vakillari manfaatlar albatta etiborga olinishi shart. Ko'p hollarda buning aksi kuzatiladi. Etnik ozchilik vakillarining son jihatini e'tiborga olgan holda, ularning davlat boshqaruvi tizimida ishtirokini ta'minlash lozim – degan xulosasini keltirgan. Tojikistonlik tahlilchi Farrux Umarov mintaqada ro'y berayotgan etnik nizolarni – chegaralarda delemitsiya va demarkatsiya ishlarining paysalga solinayotganligini asosiy sabab qilib ko'rsatadi. Buning oqilona hal qilinishiga to'siq bo'layotgan – to'rtta omil: birinchidan, chegaradagi tarixiy yerlarning noto'g'ri taqsimlanayotganligi; ikkinchidan, mintaqadagi tabiiy boyliklar mavjud hududlarning ayrim davlatlar geosiyosiy manfaatlaridan kelib chiqqan holda taqsimlanishi; uchinchidan, odamlar milliy o'zlikni anglashning kuchaytganligi; to'rtinchidan, mintaqadan manfaatdor tashqi kuchlarning vaziyatdan foydalanishga urinishi [2] – asoslariga bog'likligida degan xulosaga keladi.

Markaziy Osiyo mamlakatlari hududiga Afg'oniston chegaradosh davlat hisoblanadi. Afg'onistondagi notinchlik mintaq xalqlari etnik nizolariga ta'sir ko'rsatishi yuqorilashayotgani ko'rinmoqda. Ayniqsa, 2024 yil oxirlaridan "Katta Afg'oniston" yangi xaritasining paydo bo'lishi va Tolibon hukumati tomonidan tez-tez namoyish etilishi Pokiston va Afg'oniston o'rtasidagi ziddiyatli geosiyosiy to'qnashuvlarni kuchaytirib yubormoqda. Aslida "Katta Afg'oniston" yangi xaritasi hududiy ekspansiyaga o'xshab ko'rinsada, ko'p qirrali maqsadlarga tayanayotgani bilan ajralib turadi. Shu jumladan, etnik nizolarni avj oldirishiga ham o'z ta'sirini o'tkazayotgani sir emas. Chunki, "Katta Afg'oniston" yangi xaritasi chorrasida juda kup sonli etnik guruhlar istiqomat qilib, Markaziy Osiyo xalqlaridan tashqari Pokiston, Hindiston, Eron davlatlari manfaatlarini kesishadi. Ushbu geosiyosiy harakatlar fonida Osiyo hududidagi xalqlar o'rtasida katta kelishmovchilikning yuzaga kelishi ehtimoldan xoli emas. Bunday hududiy davolar Afg'oniston, Pokiston, Eron, Hindiston, Turkmaniston o'rtasidagi kuchli to'qnashuvlarga sabab bo'lishi mumkin. Katta Afg'oniston" yangi xaritasida ham ushbu davlatlar hududiga egalik qilish tizimi aks ettirilgan bo'lib, Afg'onistondan tashqari Pokistonning to'liq hududi, Eronning sharqiy, Hindistonning shimoliy, Turkmanistonning kichik bir qismi ko'rsatilgan [6]. Bu kabi xatti-harakatlar Markaziy Osiyo davlatlari etnik nizolarini avj

oldirib yuborishi ehtimolini kuchaytiradi. Shunga ko'ra, Markaziy Osiyo davlatlari o'zaro hamkorligini kuchaytirish, ushbu muammolarning oldini olishga xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar. Umuman yuqoridagi tahlillarga ko'ra, Markaziy Osiyoning bir xalqni boshqasiga qarama-qarshi qo'yish, milliy ustunlik mavjudligi to'g'risidagi afsonalarni tarqatish yo'lidagi har qanday urinishlarning oldini olish lozim. Aynan Markaziy Osiyo davlatlari faoliyati nazoratidan manfaatdor geosiyosiy kuchlar tomonidan amalga oshirilayotgan turli xil xurujlar asosida milliy etnik nizolarni chiqarish XXI asrda ham keskin avj olishi davom etmoqda. Bu hol nimalarga olib kelishi mumkinligini dunyo miqyosidagi fojiali voqealar ko'rsatib turibdi. Afsuski, mintaq xalqlari ham bu sohada achchiq tajribaga ega.

Mintaq davlatlarida amalga oshirilayotgan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy islohotlarning mazmuni va sur'atlaridagi ayrim farqlar ham millatlar va elatlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi o'z-o'zidan ayon. Bu esa, etnik siyosatni puxta o'ylab amalga oshirishni talab qiladi. Shuniisi quvonarliligi, mintaqadagi hamma davlatlar millatidan qat'i nazar, fuqarolarning huquqlarini ta'minlash hamda bu mamlakatlarda yashayotgan xalqlarning milliy madaniyatini rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratib berish yuzasidan o'zaro majburiyatlar olgan [1;78-79].

Markaziy Osiyoda milliy etnik nizolarni oldini olishga qaratilgan 2017 – 2021 yillarga mo'ljallangan O'zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha "Harakatlar strategiyasi"ning beshinchi yo'nalishida ilgari surilgan ilmiy-amaliy dasturlar mintaqada yakdil taraqqiyotni amalga oshirishning yangi bosqichini boshlab berdi. "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi" va "O'zbekiston – 2030" davlat dasturlarida Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan alorqalarni rivojlantirishga doir chora-tadbirlar rejasi yanada takomillashtirildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan 2017 – 2018 yillar davomida mintaq mamlakatlari bilan yaqin qo'shnihilik va o'zaro hamkorlik tizimini rivojlantirish borasida keng qamrovli faoliyat olib borilmoqda. Uzoq tanaffusdan keyin O'zbekiston-Tojikiston, O'zbekiston-Qirg'iziston, Tojikiston-Qirg'iziston munosabatlarida ilqlik siyosati faollashmoqda. 2018 yilga kelib O'zbekiston-Qirg'iziston chegarasida kuniga 30 mingdan, Tojikiston-O'zbekiston chegarasida 20 mingdan ortiq kishi o'tib qaytishiga erishildi va bugungi kunda ularning soni ikki barobarga ortdi. Prezident Shavkat Mirziyoyevning "Markaziy Osiyo xabarlar Maslahat kengashi"ni tashkil etish haqidagi taklifi Qozog'iston Respublikasi Prezidenti Nursulton Nazarboyev tomonidan maqullandi va 2018 yil 15-martda birinchi yig'ilishda Qozog'iston davlati mezmonlik qildi. Qozog'iston Respublikasi Prezidentlik saroyida Nursulton Nazarboyev, Qirg'iziston Respublikasi Prezidenti Sooronbay Jeyenbekov, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev, Tojikiston Respublikasi Prezidenti Imomali Rahmon va Turkmaniston Majlisi rahbari Akja Nurdiberdiyeva ishtirok etdi. Ilk majlis uchrashuvida Markaziy Osiyoda kechayotgan muammoli vaziyatlarni bartaraf etishda, o'zaro integratsiyani rivojlanishida, madaniy va xalqlar o'rtasidagi o'zaro hurmat, do'stlik, birodorlik munosabatlarini saqlab qolish va mustahkamlash haqida qaror qabul qilindi. 2019 yil 29-noyabr oyida navbatdagi yig'ilish O'zbekiston poytaxti Toshkent shahrida o'tkazildi. Uchinchi yig'ilish 2021 yil 6-avgustda Turkmaniston davlatining Ashxobod shahrida, to'rtinchi yig'ilish, 2022 yil 21-iyulda Qirg'iziston davlatining Beshkek shahrida o'tkazildi. Markaziy Osiyo davlat rahbarlarining maslahat kengashining beshinchi yig'ilishi 2023 yil 14 sentabrda O'zbekiston poytaxti Toshkent shahrida bo'lib o'tdi va unda strategik ahamiyatga molik 5 ta hujjat imzolandi. Oltinchi yig'ilish esa, 2024 yil 6-avgustda Qozag'iston poytaxti Ostona shahrida o'tkazilib, unda ham ko'plab hujjatlar imzolandi va Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi o'zaro ko'p tomonlama aloqalar ancha rivoj topib borayotgani qayd etildi. Ushbu kengash mintaq rahbarlari uchrashuviga doir har qanday tashabbusni amalga oshirilishi, davlatlar hamkorligi va xalqlar o'rtasidagi birdamlikni mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

1. Каримов И. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т.: “Ўзбекистон” 1997.-Б.78-79.)
2. <http://www.ozodlik.org/content/article/24108742.html>.
3. Omonov, Bahodir Nurillayevich. "Markaziy Osiyo mamlakatlarida mintaqaviy integratsiya-muammolar yechimining asosiy omili." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 4.21 (2024): 529-535.
4. Очилова, Гўзал Араловна. "Чучук Сув Танқислиги Муаммосининг Марказий Осиёга Хавфи. Омонов Баходир Нуриллаевич."
5. Омонов, Баходир Нуриллаевич. "Идейно-политический путь просветительского и джадидского движения." *Gospodarka i Innowacje*. 44 (2024): 235-242.
6. <https://www.instagram.com/hurfikr.uznews/p/DEcDMYHuV0U/>
7. Nurillaevich, Omonov Bahodir, et al. "Factors Of The Formation Of Ecological Culture In The Education And Training System." *Journal of Pharmaceutical Negative Results* (2022): 984-989.
8. Aralovna, Ochilova Guzal, et al. "Ecological globalization and its social place in the globalization system of processes." *Journal of Survey in Fisheries Sciences* 10.1S (2023): 5000-5006.
9. Omonov, Bahodir. "Problems And Consequences Of Water Deficiency In Central Asia." *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry* 12.8 (2021).
10. Omonov, Bakhodir Nurillaevich, Go'zal Aralovna Ochilova, and Sitara Ayonovna Azamova. "Specific characteristics of the ecological environment in uzbekistan." *World of Scientific news in Science* 1.3 (2023): 15-28.